

PAPER DETAILS

TITLE: Semseddîn-i Sivâsî'nin İbret-Nümâ Adli Mesnevisi

AUTHORS: Erol ÇÖM

PAGES: 127-163

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257907>

Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-Nümâ Adlı Mesnevisi*

Şemseddin-i Sivasi's Masnawi Named Ibret-Numa

Erol ÇÖM**

ÖZET

İbret-nümâ, 16. yüzyıl mutasavvıf şairi Şemseddîn-i Sivâsî'nin hacimli eserlerindendir. Ferîdüddîn-i Attâr'ın İlâhî-nâme adlı eserinden seçilen 101 hikâyenin Türkçeye çevrilip sonlarına "ibret" başlığı altında nasihatlerin eklenmesiyle oluşturulmuş, ahlakî bir mesnevidir. Makalemizde; eserin türü, yazılış sebebi, yazıldığı yer ve tarih, tertibi, hikâyelere dair değerlendirmeler, vezin, kafiye, dil ve üslûp özellikleri üzerinde durulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Şemseddîn-i Sivâsî, İbret-nüma, İlâhî-nâme, Ferîdüddîn-i Attâr, ahlakî mesnevi

ABSTRACT

Ibret-numa is one of the Semseddin Sivasi's, who is a 16th century sufi and poet, volumed masnawis. This moral masnawi has been formed by collecting 101 selected stories from Feriduddin-i Attar's Ilahi-name with the addition of advises under the name "ibret". In this article the author focused on category of the masnawi, its rhythm, rhyme, composition, and the reason, the time and the place it's been written and the evaluations of the stories.

KEY WORDS

Semseddîn-i Sivasi, Ibret-numa, Ilahi-name, Feriduddin-i Attar, moral masnawi.

* Bu makale tarafımızca hazırlanan "16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)" (Selçuk Ü. SBE, Konya 2007) adlı yayımlanmış doktora tezinden elde edilen veriler ışığında yazılmıştır.

** Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi.

ŞEMSEDDİN-İ SIVÂSÎ

Şiirlerinde “Şemsî” mahlasını kullanan Ahmed Şemseddîn Ebu’s-Senâ bin Muhammed Ebu’l-Berekât bin Ârif bin Hasan ez-Zilî es-Sivâsî H. 926/M. 1520 yılında Tokat’ın Zile kasabasında doğmuştur.¹ Binlerce beyitten müteşekkil mesnevileri ve divanı olmasına rağmen şuarâ tezkirelerinde ismi geçmez, şair kimliğinden çok mutasavvîf kişiliğiyle tanınır. Ancak *Safâyî Tezkiresi*’nde, Abdulahad Nûrî’den bahsedilirken *Evâ’il-i hâlinde nûr-ı şems-i dîvân-ı ma’rifet şemse-i eyvân-ı kerâmet Şemsî-i Sivâsî nâm kutb-ı zamândan inâbet ve ol ‘azîze nice zamân hudmet ve himmet-i pîr ile tahsîl-i ‘ilm-i ma’rifet ve tekâmül-i merâsim-i tarîatdan şîra...*² denilerek Şemseddîn-i Sivâsî’ye değinilmiştir. Biyografik kaynaklarımızdan *Mecelletü’n-Nisâb*³, *Osmanlı Müellifleri*⁴, *Sicil-i Osmânî*⁵, ve *Tuhfe-i Nâilî*⁶ hakkında bilgi bulunmakta, *Kâmûsü’l-A’lâm*’da⁷ da kısaca bahsedilmektedir. Sayılan kaynaklar içinde en geniş bilgi *Osmanlı Müellifleri*’nde mevcuttur.

Bu çalışmada, Rebîulevvel 1006/Ekim 1597’de Sivas’ta vefat eden Şemseddîn-i Sivâsî’nin İbret-nümâ adlı mesnevisi tanıtılmaktadır.

İBRET-NÜMÂ

Sultan II. Selim devrinde başlanıp Sultan III. Murad devrinde H. 984 tarihinde Sivas’ta tamamlanan ve doktora tez çalışmamızın konusu olan İbret-nümâ, şairin hacimli eserlerindendir. Mesnevi, Ferîdüddîn-i Attâr’ın İlâhî-nâme’sinden seçilip tercüme edilen hikâyeler ve hikâyelerin sonuna eklenen “İbret” adlı kıssadan hisse bölümlerinden oluşur. Eser hakkında, Şemseddîn-i Sivâsî ve İlâhî-nâme’yle ilgili çeşitli makale ve ansiklopedi maddelerinde çeşitli

¹ Hasan Aksoy, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, Cumhuriyet Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C.9, Sivas 2005, S.2. s. 4.

² Pervin Çapan, Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idi’l-Eş’ar) İnceleme-Metin- İndeks, Ankara 2005, s. 564.

³ Müstakîm-zâde Süleyman Sa’deddin Efendi, Mecelletü’n-Nisâb, Ankara 2000, vr. 278a.

⁴ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III, Ankara 2000, C.1, s. 95-96.

⁵ Mehmed Süreyyâ, Sicil-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye, hzl. Ali Aktan vd., C.3, İstanbul 1996, s. 184.

⁶ M. Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri, hzl. Cemal Kurnaz – Mustafa Tatcı, Ankara 2001, C. 2, s. 498-499.

⁷ Şemsettin Samî, Kâmûsü’l-A’lâm, Ankara 1996, C.4., s. 2799.

yanlışlıklar da ihtiva eden kısa bilgiler bulunur. Mesnevi üzerinde bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁸

Doktora çalışmamızda eserin dokuz⁹ nüshası tespit ve temin edilmiş ve bunlardan dördü¹⁰ karşılaştırılarak 4890 beyitlik tenkitli metin oluşturulmuştur. Çalışmada elde edilen bilgiler ara başlıklar hâlinde aşağıda sunulmuştur:

Eserin Adı

İbret-nümâ, Arapça “ibret” ve eklendiği kelimeye “gösteren, bildiren” anlamları katan Farsça “nümâ” kelimelerinden müteşekkil bir terkip olup “ibret gösteren, ibret veren” manasına gelmektedir. Şemseddîn-i Sivâsî, eserine verdiği bu ismi, mesnevinin hâtimesinde;

Çü nüh şad çâr u heştâd içre itmâm
İdüp urdum aña ‘İbret-nümâ nâm (4856)¹¹

beytinde belirtir. Ayrıca Şemsî’nin yirminci eseri olan *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam*’ın sonunda eserlerinden bahsederken yazdığı beşinci kitabın ismini “İbret-nümâ” olarak açıklar.¹² Eser, *Keşfü’z-Zünûn*’da da “İbret-nümâ” olarak kayıtlıdır.¹³ Eserin adı, hâtimede açıkça belirtilmiş olmasına rağmen bir nüshada¹⁴ başlık, “Terceme-i Pend-i ‘Atfâr-ı Hazret-i Şemsî Efendî-i Sivâsî” olarak yazılmış, kütüphane kayıtlarına da bu şekliyle geçmiştir. *Osmanlı Müellifleri*’nde¹⁵ ve Os-

⁸ Burhan Enginoğlu, “Şemseddîn Sivâsî’nin İbret-nümâ Mesnevîsi (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)”, Sivas 1997. Bu yüksek lisans çalışması YÖK kayıtlarında bulunamamıştır. Ancak Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü internet sitesindeki tez özetleri bölümünden edinilen bilgiye göre Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki iki nüsha karşılaştırılmış ve 4791 beyit tespit edilmiş, Şemseddîn-i Sivâsî’nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş, eserin şekil ve muhteva yönünden incelemesi yapılmış, tezin sonuna da özel isimleri indeksi ile bibliyografya eklenmiştir.

⁹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., Nu. 3623/2; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., Nu. 1038; Süleymaniye Ktp., H. Şemsî – F. Güneren Böl., Nu. 16; Süleymaniye Ktp., H. Şemsî – F. Güneren Böl., Nu. 17; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Böl., Nu. 248, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Böl., Nu. 498; Beyazıt Devlet Ktp., Nu. 3315; Atatürk Ü. Ktp., Agah Sırrı Levend Kitapları Nu. 146; Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., Muzaffer Ozak Kitapları Nu. 1373.

¹⁰ İbret-nümâ, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., Nu. 3623/2, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Böl., Nu. 248; Beyazıt Devlet Ktp., Nu. 3315; Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., Muzaffer Ozak Kitapları Nu. 1373.

¹¹ Beyit numaraları hazırladığımız tenkitli metne göre verilmiştir.

¹² Şemseddîn-i Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam*, İstanbul, s. 163.

¹³ Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, 2. bs, İstanbul 1972, C.2. s. 1123.

¹⁴ Şemseddîn-i Sivâsî, *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan Böl., Nu. 248, 1b.

¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Ankara 2000, C.1, s. 95.

*manlı Mü'ellifleri'*ni kaynak alan muhtelif eserlerde, Şemsî'nin manzum eserleri arasında *İbret-nümâ* ile birlikte *Terceme-i İlâhî-nâme-i Attâr* diye başka bir eser daha zikredilmektedir ki bu eser de *İbret-nümâ* olmalıdır.

Edebiyatımızda “İbret-nümâ” adlı eserlerin en meşhuru, “Lâmi’î Çelebi’nin (ö. 938/1532) tasavvufi-ahlâkî menkıbe ve hikâyelerden meydana gelen”¹⁶ mensur eseridir. Anlaşılır bir dille ve orta seviyeden okuyuculara hitap edecek bir üslupta yazılmıştır.¹⁷ *Keşfü’z-Zünûn*’da da “İbret-nümâ”¹⁸ olarak kayıtlı eserin, Lâmi’î tarafından belirtilen asıl ismi “İbret-nâme”dir ve 932/1526’da Bursa’da tamamlanmıştır. Eserin yerli ve yabancı kütüphanelerde pek çok yazma nüshası, biri tarihsiz ve eksik olmak üzere iki baskısı mevcuttur.¹⁹

On sekizinci yüzyıl siyasî simalarından Mustafa Kesbî’nin “1768 Osmanlı-Rus Seferi ile Osmanlı Devleti’nin çeşitli devletler ile olan münasebetleri, anlaşma metinleri ve ahidnâme sûretleri ile hükümdarlar arasındaki karşılıklı yazışmalar”ı²⁰ konu edinen *İbret-nümâ-yı Devlet* adlı eseri de incelediğimiz mesneviyle benzer bir ad taşımaktadır.

Sultan Abdülaziz’in öldürülmesi olayına bilfiil katılmak suçundan, önce idam, sonra ömür boyu hapis cezasına mahkûm edilen, 1908’de meşrutiyetin ilanı ile serbest kalan, Sultan Abdülaziz’in ikinci mabeyncisi Fahri Bey’in hatıralarını toplayan eserinin adı da *İbret-nümâ*’dır.²¹

Türü

Eserin türü hakkında en büyük ipucu ismidir, “ibret göstermek” amacıyla yazıldığı mesnevinin muhtelif beyitlerinde de ifade edilmiştir:

Rivâyet eylemişdür Hâce ‘Attâr
Cemâli cennetinde ola tayyâr

“İlâhî-nâme” sindendür numûne
Garaž ‘ibret hikâyetdür bahâne (446–447)

¹⁶ Günay Kut, “İbretnâme”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2000, C. 21, s. 370–371.

¹⁷ Ali Alparslan, “İbretnümâ”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler, İstanbul 1981, C4., s. 336.

¹⁸ Kâtib Çelebi, age., s. 1123.

¹⁹ Kut, agm., s. 371.

²⁰ Ahmet Öğreten, Mustafa Kesbî İbret-nümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin), Ankara 2002, s. VII.

²¹ Bekir Sıtkı Baykal, İbretnümâ Mabeynci Fahri Bey’in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler, Ankara 1968, s. VII-IX.

Ɩodum her ƙıřřaya ‘ibretle ‘unvân
Göre tâ ‘ayn-ı ‘ibret birle iĥvân (4854)

Umaram ki görüp řâĥib-nazarlar
‘İberler ala şalmaya nazarlar (4857)

İbret-nümâ, çeşitli hikâyeler ve hikâyelerden çıkarılan ibretlerden oluşan, insana geçici hevesleri bırakıp kalıcı amaçlar uğruna ömür tamamlamayı öğütleyen, dinî ve tasavvufî muhtevalı bir nasihat-nâmedir.

Yazılış Sebebi

İbret-nümâ’da müstakil bir “sebeb-i te’lîf” kısmı yoktur fakat “Ĥâtime-i Kitâb-ı İřtiyâĥ Hikâyet-i şemsü’-d-dîn-i Mü’ellif-i İn Evrâĥ” başlıĥı altında çeşitli beyitlerde eserin telif sebebi hakkında bilgi verilmektedir. Müellif, hayatının “şeyh” oluncaya kadarki kısmını özetledikten sonra;

Tefekkür eyledüm pes şasb-i ĥâlüm
Te’emmül eyledüm bir dem me’âlüm

Ki her bir kes olur bir ĥayr ile yâd
Du’âlarla olur rûĥı anuñ řâd

Anı mürde dime kim zindedür ol
Ki her dem raĥmet ile ĥandedür ol

Senüñ neñ var ne itdüñ sen de iĥzâr
Ki sen gitseñ senüñçün ola bâzâr (4806–4809)

beyitleriyle, vefatından sonra adını hayırla yad ettirip ölümsüzleştirecek bir eser bırakma niyetinde olduĥunu belirtmektedir. Bu beyitlerin ardından temsilî bir dille eserin nasıl yazılmaya başlandıĥı anlatılır. Kendisini unutturmayacak bir eser arayışında iken yolu çarşıya düşer. Çarşıda, bin bir derde deva ilaçlar bulundurmasına raĥmen müşterisi kalmamış, kilitli bir aktar dükkânıyla karşılaşır. Halkın tamamı kışın tesiriyle nezleyken böyle bir dükkânın kapalı kalmasına gönlü razı gelmez ve kilitli dükkânın anahtarını bulup içeri girer. İçeride birkaç numune şerbet hazırlayıp eşe dostu ikram eder. şerbetin tadını alan ahbabı daha fazlasını ister. Arkadaşlarının ısrarına dayanamayarak “şerbet sayısını arttırmak üzere” gayret kemerini kuşanır:

Bu ma'nâdan çü ilhâh itdi iḥvân
Didüm fetḥ eyleye Fettâh u Deyyân

Şıgındum ol Cenâb-ı Kibriyâya
Yüz urdum ḥâk-i bâb-ı Muştafâya

Bu ḥabl-i sa'yi bend itdüm miyâna
Ki ya'nî ḥıdmet idem döstâna (4833–4835)

İktibas edilen beyitlerden yola çıkılarak eserin yazılma sebebi hakkında şunlar söylenebilir: Müellif, şeyh olacak “olgun” bir yaşa geldikten sonra kendini hayırla yâd ettirecek bir eser bırakma arzusuna kapılmış, arayış içerisindeyken dilini kimsenin anlamadığından dolayı revacı kalmayan İlâhî-nâme'ye yönelmiştir. Verdiği öğütlerle toplum için “ilaç” kadar gerekli bu eserden seçtiği hikâyeleri, dostlarının da teşviki ile “ibret”ler ekleyip zenginleştirerek çevirmiş, böylece okuyucularına hizmet etmek istemiştir.

Yazılış Tarihi ve Yeri

Şemsî, “Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam”da İbret-nümâ hakkında;

Anuñ beşincisi 'İbret-nümâdur
Sülûk ehline hoş nazm-ı 'a'âdur

Selîm Ḥân devri içre oldı ilhâm
Murâd Ḥân devletinde buldı itmâm ²²

beyitlerini zikreder. Şairin kendi ifadesinden, eserine II. Selim devrinde (1566–1574) başladığı ve III. Murad devrinde (1574–1595) de eserini tamamladığı anlaşıyor. Bazı kaynaklar farklı belirtse de İbret-nümâ, müellifin verdiği bilgilere göre 984/1576–7 tarihinde Sivas'ta tamamlanmıştır:

Kitâbuñ ḥatmine çün şehr-i Sīvās
Maḥall oldı gerekdür eyleyem pās (4875)

Çü nüh şad çār u heştâd içre itmâm
İdüp urdum aña 'İbret-nümâ nām (4856)

²² Şemseddîn-i Sivâsî, Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam, s. 163.

Beyit Sayısı

Şemseddîn-i Sivâsî, İbret-nümâ'da mesnevinin beyit sayısını belirtmez. Oluşturulan tenkitli metinle elde edilen beyit sayısı 4890'dır. Bu sayıya İbret-nümâ'nın bazı nüshalarında tamamı²³, iki nüshasında bir kısmı²⁴ bulunan; üç nüshasında²⁵ ise hiç yer verilmeyen, Sultan III. Murad için dua edilen beyitler de dâhildir. Bu tek beyitlik dualar birinci hikâyenin sonundan hâtimeye kadar "ibret"lerden hemen önce yer almaktadır ve 96 adettir. Tenkitli metinde bu beyitler koyu ve italik yazılmak suretiyle gösterilmiştir. Söz konusu beyitlerin bazı nüshalarda hiç yer almaması sebebiyle tereddüde düşülmüş fakat eserin giriş kısmında "faşl" bölümündeki;

Çün ey Şemsî bulunmaz söze pâyân
Du'â-yı pâdişâhı eyle her ân

Koyup yüz yirde *yüz yirde* du'â kıl
O şâh-ı nükte-dâna hoş şenâ kıl (383-384)

beyitlerinden müellifin böyle bir tasarrufta bulunabileceği, padişaha "yüz yerde" dua edebileceği sonucu çıkarılmıştır.

Tertibi

İbret-nümâ klâsik mesnevi düzenine göre tertip edilmiştir; "giriş", "konunun işlendiği bölüm" ve "hâtime"den oluşur. Asıl konu altı bölümde işlenen bir çerçeve hikâyedir. Çerçeve hikâye, bilge bir padişah ve onun birbirinden hünerli altı oğlu arasında geçmektedir. Bölümlerin başlangıcı "Maqâle-i Düvüm, Maqâle-i Süvüm..." gibi başlıklarla belirtilmiştir. Bölüm girişleri "Su'âl-i Püser" ve "Cevâb-Peder"lerle yapılır. Her bir bölümde konu küçük hikâyeler yardımıyla anlatılır ve hikâyelerin sonunda "ibret" başlığı altında "kıssadan hisse"lere yer verilir. Hikâyeler ve "ibret"ler dışında mesnevîde yaklaşık yirmişer beyitlik üç de "Münâcât" (1974-1992, 2783-2800, 4746-4768) vardır. Mesnevîlerde yaygın olarak görülen, monotonluğu giderme amacıyla esere serpiştirilen

²³ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Böl., Nu. 498; Beyazıt Devlet Ktp., Nu. 3315; Atatürk Ü. Ktp., Agah Sırrı Levend Kitapları Nu. 146; Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., Muzaffer Ozak Kitapları Nu. 1373.

²⁴ Süleymaniye Ktp., H. Şemsi - F. Güneren Böl., Nu. 16; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Böl., Nu. 248.

²⁵ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., Nu. 3623/2; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., Nu. 1038; Süleymaniye Ktp., H. Şemsi - F. Güneren Böl., Nu. 17.

farklı vezin ve nazım şekilleriyle yazılmış şiirlere *İbret-nüümâ*'da bir kere tesadüf edilir (4671–4679).

Mesnevîde yer alan bütün bölüm ve hikâye başlıkları, hangi beyitler arasında geçtikleri ve kaç beyitten oluştukları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Eserde olmayan ama tertibin görülmesi için eklenmesi lüzumlu başlıklar parantez içinde verilmiştir. “Hikâye”, “Hikâyet-i Dîvâne” gibi benzer başlıkların yanına, hikâyenin konusunu hatırlatan ifadeler yine parantez içerisinde ilave edilmiştir.

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
(Tevhid)	1–20	20
Der-Beyân-ı Temsil-i Dünyâ vü Kâr-ı Hudâvend-i Te'âlâ	21–43	23
Temsil-i Diğer	44–67	24
Münâcât-ı Kâdî'l-Hâcât	68–90	23
Kaşidetü Münâcât-ı Bârî Te'âlâ Celle Celâlüh	91–103	13
Der-Medh-i Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem	104–137	34
Kaşidetü fi-Medh-i'n-Nebiyyi Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem	138–156	19
Medh-i Âl ü Aşhâb Rıdvânüllâhi 'Aleyhim Ecma'in	157–188	32
Medh-i Ebî-Bekri's-Şiddîk Rağıya'llâhu 'Anh	160–165	
Medh-i 'Ömerü'l-Farûk Rağıya'llâhu 'Anh	166–171	
Medh-i 'Osman-ı Zî'n-Nüreyn Rağıya'llâhu 'Anh	172–176	
Medh-i 'Aliyyü'l-Murtaza Rağıya'llâhu 'Anh	177–182	
(Ashaba Salât ve Selam)	183–188	
Der- Medh-i Reyhân-ı Cennet Hasan ü Hüseyin Rağıya'llâhu 'Anhümâ	189–195	7
Der-Mehâmid-i Pâdişâh-ı İslâm Zıllu'llâh-ı Te'âlâ 'Ale'l-Enâm Nizâmü'd-Dünyâ ve'd-Dîn Şebbetehu'llâhu 'Ale's-Şer'i'l-Metîn A'nî Sultân Murâd Hân İbn-i Sultân Selîm Hân İbn-i Sultân Süleymân Hân Eyyede ve Ebkhâhu Bi'l-'Adli İlä-Âhîri'z-Zamân Âmin Yâ Mû'in Yâ Müste'an	196–227	32
Der-Beyân-ı Rumûz-ı Nâm-ı Firûz Murâd-ı Muzafer-bâd Tâ Rûz-ı Tenâd	228–238	11
Faşl-ı Du'â	239–252	14
Kaşide-i Du'â-yı Pâdişâh	253–278	26
(Sadrazama Dua)	279–296	18
Kelime-i Çend Ez-Hakikat-i Hâl	297–310	14
Lafz-ı 'adldeki 'ayn ki dâ'imâ 'âlem üzre meftûh olmuştur ve dil-i 'âlemiyân için dildür. Pes işâretdür ki sultân-ı 'âdile mühimm olan 'ayn u dil-i re'âyâyı tîr-i zulmetden sıyânetde mücâhid olup iğmâz-ı 'aynı revâ vü sezâ buyurmamaktadır.	311–320	10
Hikâyet-i Bivezen-i Bâverdî ki Sultân Maḥmûda Bir 'Avândan Beşş-i Şekvâsında Dürüş Kelimât İtmekle Tab'-ı Şâha Gazab 'Ârız Olup Tekrâr Ta'n-âmîz Kelimâtla Sükûn Bulup Dâd İtdügidür	321–356	36
Be-Cevâb-dâden-i 'Abdu'llâh-ı 'Ömer Rağıya'llâhu 'Anhümâ Ba'de Ez-Düvâzdeh Sâl Peder-i Hôd-râ vü Haber-dâden-i Ez-Münâkaşa vü Müzâyağa Der-Hukûk-ı 'İbâd	357–382	26
Faşl	383–387	5
Kaşidetü Fi-Mezemmeti'r-Revâfizi'l-Müteḥalli'i 'Ani's-Süneni ve'l-	388–418	31

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
Ferâ-yiz Hâdde Lehümü'llâhu Ve Kâtelhüm		
Takrîb	419-420	2
Muqaddime	421- 445	25
Âğâz-ı Kitâb	446-474	29
Su'âl-i Püser-i Evvel Ez-Peder	475-483	9
Cevâb-dâden-i Peder Püser-râ	484-492	9
(1) ²⁶ Hikâyet-i İbtîlâ-yı Ân Bânü-yı Pâkîze- Dâmen Bâ-Merdân-ı Âlûdegân-ı Şehvet ü Mübtelâ-şüden-i İşân u Necât-ı Ân Bi-Berekât-ı Terk-i Şehvet Cevâb-ı Bânü Cevâb-ı Merd Cevâb-ı Bânü Cevâb Su'âl Cevâb Erbâb-ı Sefinenüñ Bânüyı Görüp Mübtelâ Olduklarıdır Bânünuñ Münâcât İtdügidür Ehl-i Keştî Bânüya Zinâ Kaşdın İdüp Helâk Olduğudur Bânünuñ Zen Şüretinden Çıkup Civân Şüretine Girdügidür Civânüñ Padişâha Gemi Mâ-Cerâsın Beyân İtdügidür Ol Padişâh Fevt Olup Civânı Yirine Naşb İtdügidür Bânünuñ Padişâhlığı Kabûl İtmeyüp 'Özr İtdügidür ve Kızları Cem'i Beyânundadır Zen-i Pâke İhânet Kaşd İdenler Şehvet Sebebiyle Belâya Mübtelâ Olup Du'â Talebine Geldükleridir Bânünuñ Kendüsin Helâline Bildürüp 'Arz-ı Hâl İtdügidür	493-923 521-527 528-531 532-581 582-583 584 585-687 688-695 696-719 720-730 731-744 745-756 757-765 766-781 782-885 886-923	431
Hışse Ez-Kışsa	924-938	15
Püser Kanâ'at İtmeyüp Yine Bu Ma'nâdan Su'âl İtdügidür	939-944	6
Cevâb-ı Peder Püser-râ	945-959	15
(2) Hikâyet-i Şeh-zâde Be-Ân-Zen-i Pâkîze	960-1014	55
'İbret	1015-1024	10
(3) Hikâyet-i Seyyid ü Dânişmend ü Muḥannes Der-Habs-i Küffâr	1025-1044	20
'İbret	1045-1056	12
(4) Hikâyet-i Süleymân Nebî 'Aleyhi's-Selâm Ol Mür ile Ki İni Öñinde Depe Taşımağa 'Azm İtmişdi	1057-1079	23
'İbret	1080-1095	16
(5) Hikâyet-i Emîr-ü'l-Mü'minîn Şîr-i Hudâ 'Aliyyü'l-Murtezâ Kerrema'llâhu Vecheh Bâ-Mür-ı Şikeste-Pâ	1096-1117	22
'İbret	1118-1137	20
(6) Hikâyet-i Nüşîrevân Bâ-Pîr-i Dıraht-Nişân	1138-1155	18
'İbret	1156-1164	9
(7) Hikâyet-i Şeyḥ H'âce Zengî Raḥimehu'llâhi Bâ-Seg	1165-1174	10
'İbret	1175-1190	16
(8) Hikâyet-i Ma'sûk-ı Tûsî	1191-1198	8
'İbret	1199-1232	34
(9) Hikâyet-i Şöfi Bâ-Seg	1233-1264	32
'İbret	1265-1298	34
(10) Hikâyet-i Ebü'l-Fazl Ḥasan	1299-1320	22
'İbret	1321-1329	9

²⁶ Tarafımızdan verilen hikâye numarasını göstermektedir.

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
Püserüñ Pedere Yine Bu Ma'nâdan Su'al İtdügidür	1330-1334	5
Cevâb-ı Peder Püser-râ	1335-1338	4
(11) Hikâyet-i İbrâhîm Bin Edhem	1339-1346	8
İbret	1347-1357	11
(12) Hikâyet-i Şeyh Bâ-Gürbe	1358-1390	33
İbret	1391-1395	5
(13) Hikâyet-i İslâm-ı Naşrânî ki Püsereş Mürde-büd	1396-1410	15
İbret	1411-1418	8
(14) Hikâyet-i Pîr ki Püsereş Mürde-büd	1419-1430	12
(15) Hikâyet-i Ya'kûb u Yûsuf 'Aleyhime's-Şalâtü ve's-Selâm	1431-1451	21
İbret	1452-1470	19
(16) Hikâyet-i Yûsuf 'Aleyhi's-Selâm Bâ-İbn-i Yâmîn	1471-1559	89
İbret	1560-1586	27
(17) Hikâyet-i Ân-Civân ki O-râ 'Avn-i Hudâ Âşinâyî-nemüd Der-Rûz-ı Kıyâmet	1587-1617	31
İbret	1618-1629	12
(18) Hikâyet-i Dervîş Bâ-Mecnûn (Kaç Yaşında Olduğu)	1630-1639	10
İbret	1640-1648	9
Yine Bu Ma'nâdan Püserüñ Pedere Su'alidür	1649-1651	3
(19) Cevâb-ı Peder (Periler Şahının Kızına Âşık Gencin Hikâyesi)	1652-1718	67
İbret	1719-1727	9
(20) Hikâyet-i Püser-i Vezîr Bâ-Şöfi	1728-1764	37
İbret	1765-1776	12
(21) Hikâyet-i Ol Pâdişâh ki Üzerine A'dâsı Gelüp Hufye-küned ü Ahar Şehre Kaçdı	1777-1787	11
İbret	1788-1803	16
(22) Hikâyet-i Sultân Maḥmûd Bâ-Pîr-i Heyzüm-keş	1804-1835	32
İbret	1836-1856	21
Maḳâle-i Düvüm İkinci Oğlunuñ Pâdişâha 'Arz-ı Merâm İtdügidür	1857-1866	10
Pederüñ Püsere Cevâbidür	1867-1874	8
(23) Şeyh Şiblî Birle Etmekçi Hikâyetidür	1875-1915	41
İbret	1916-1934	19
(24) Hikâyet-i 'Âbid Bâ-Seg	1935-1959	25
İbret	1960-1973	14
Münâcât	1974-1992	19
(25) Hikâyet-i 'İsâ 'Aleyhi's-Selâm Bâ-Dünyâ	1993-2038	46
İbret	2039-2046	8
(26) Hikâyet-i Râhib Bâ-Ebu'l-Ḳâsım-ı Hemedânî	2047-2065	19
İbret	2066-2083	18
(27) Hikâyet-i Ân Naşrânî ki Müselmân-şüd	2084-2093	10
(28) Hikâyet-i Sultân Maḥmûd Bâ-Gebr	2094-2119	26
İbret	2120-2130	11
(29) Hikâyet-i Dervîş Bâ-Ca'fer-i Şadıḳ Raḥimehu'llâh	2131-2147	17
İbret	2148-2161	14
Su'al-kerden-i Püser Ez-Peder Der-în-Bâb	2162-2165	4
Cevâb-ı Peder	2166-2174	9
(30) Hikâyet-i Civân Bâ-'Azrâ'il 'Aleyhi's-Selâm	2175-2190	16
İbret	2191-2201	11
(31) Hikâyet-i Civân Bâ-Refîḳ-ı Şefîḳ	2202-2209	8

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
‘İbret	2210–2224	15
(32) Hikâyet-i Dîvâne-i Mısrî	2225–2230	6
‘İbret	2231–2238	8
(33) Hikâyet-i Manşûr-ı Hallâc	2239–2248	10
‘İbret	2249–2261	13
(34) Hikâyet-i Mecnûn (Leyla’yı Görünce Titremesi)	2262–2272	11
‘İbret	2273–2281	9
(35) Hikâyet-i Cîvân u Dervîş	2282–2332	51
‘İbret	2333–2367	35
(36) Hikâyet-i Şeyh Nûrî ‘Aleyhi’s-Selâm	2368–2378	11
‘İbret	2379–2385	7
(37) Hikâyet-i Ebu’l-Kâsım-ı Hemedânî Bâ-Büt-Perest	2386–2408	23
‘İbret	2409–2430	22
Püserüñ Pedere Yine Bu Ma’nâdan Su’âl İtdügidür	2431–2437	7
Cevâb-ı Peder	2438–2439	2
(38) Hikâyet-i ‘İsâ ‘Alâ –Nebîyyinâ ve ‘Aleyhi’s-Selâm Bâ-Merd	2440–2459	20
‘İbret	2460–2479	20
(39) Hikâyet-i Hâzret-i İbrâhîm ‘Alâ Nebîyyinâ ve ‘Aleyhi’s-Selâm Bâ-Nemrûd-ı Merdûd	2480–2502	23
‘İbret	2503–2518	16
(40) Hikâyet-i Bâ-Yezîd Bâ-Tersâ	2519–2529	11
‘İbret	2530–2538	9
(41) Hikâyet-i Dîvâne (Başını Kâbe Kapısına Vuran)	2539–2552	14
‘İbret	2553–2559	7
(42) Hikâyet-i Eyyûb ‘Alâ-Nebîyyinâ ve ‘Aleyhi’s-Selâm	2560–2566	7
‘İbret	2567–2569	3
(43) Hikâyet-i Yûsuf ‘Alâ-Nebîyyinâ Aleyhi’s-Şalâtü ve’s-Selâm	2570–2580	11
‘İbret	2581–2617	37
(44) Hikâyet-i Sultân Maḥmûd Bâ-Dîvâne (Gamlı Meczup)	2618–2628	11
‘İbret	2629–2633	5
(45) Hikâyet (Kesilen Ağaç Dalı)	2634–2639	6
‘İbret	2640–2645	6
(46) Hikâyet-i Dîvâne (Suskun Meczup)	2646–2656	11
‘İbret	2657–2676	20
(47) Hikâyet-i Mecnûn (Leyla’nın İsmi Duyunca Kendinden Geçmesi)	2677–2684	8
‘İbret	2685–2689	5
(48) Hikâyet-i Sultân Ebû-Sa’îd Bâ-Pîr	2690–2697	8
‘İbret	2698–2702	5
(49) Hikâyet-i Sultân Maḥmûd Bâ-Ayâz (Ayaz’ın Avına Dair)	2703–2725	23
‘İbret-i Müfid ü Muhtaşar	2726	1
Su’âl-Kerden-i Püser Ez-Peder Hem Der-în-Ma’nâ	2727–2729	3
(50) Cevâb-ı Peder (Hz. Âdem, Hz. Havva ve Şeytan)	2730–2776	47
‘İbret	2777–2782	6
Münâcât	2783–2800	18
(51) Hikâyet (Şeytanın Ağlayışına Dair)	2801–2810	10
(52) Hikâyet (Şeytanın Kovulmasına Dair)	2811–2829	19
‘İbret	2830–2837	8
(53) Hikâyet-i Sultân Maḥmûd Bâ-Ayâz (Ayak Öpmeye Dair)	2838–2849	12
‘İbret	2850–2856	7

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
(54) Hikâyet-i 'Âşık u Ma'sûk	2857-2877	21
'İbret	2878-2881	4
(55) Hikâyet-i Sultân Maḥmūd Der-Ḥâl-i Vefât Be-Ayâz	2882-2900	19
'İbret	2901-2906	6
(56) Hikâyet-i Şeyḥ Sibli	2907-2927	21
'İbret	2928-2935	8
Maḳāle-i Süvüm Pâdişahuñ Üçüncü Oğlu Gelüp Şâha 'Arz-ı Me-râm İtdüğüdür	2936-2951	16
Cevâb-ı Peder	2952-2962	11
(57) Hikâyet-i Sultân Maḥmūd Bâ-Pîre Zen	2963-3000	38
'İbret	3001-3015	15
(58) Hikâyet-i Behlül	3016-3031	16
'İbret	3032-3052	21
(59) Hikâyet-i Şeyḥ Şaḳîk-ı Belhî Raḥimehu'llâh	3053-3073	21
'İbret	3074-3083	10
(60) Hikâyet-i Divâne (Üzerine Giyecek İsteyen)	3084-3092	9
'İbret	3093-3105	13
(61) Hikâyet-i Şeyḥ Vâsiṭi Raḥimehu'llâhi 'Aleyh	3106-3119	14
'İbret	3120-3143	24
(62) Hikâyet-i Pîre Zâl-i Bağdâdî	3144-3157	14
'İbret	3158-3165	8
(63) Hikâyet-i Merd-i İlâhî Der-Rûz-ı Kıyâmet	3166-3177	12
'İbret	3178-3185	8
(64) Hikâyet-i Günehkâr Der-Rûz-ı Maḥşer	3186-3204	19
'İbret	3205-3210	6
(65) Hikâyet-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm Bâ-Yegî Ez-Ehlu'llâh	3211-3242	32
'İbret	3243-3259	17
(66) Hikâyet (Bezm-i Elest Hakkında)	3260-3291	32
(67) Hikâyet-i Ümmühâtü'l-Mü'minîn Ezvâcû'n-Nebî Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Selem	3292-3315	24
'İbret	3316-3319	4
(68) Hikâyet-i Râbi'a Raḥimeha'llâh	3320-3339	20
(69) Hikâyet-i Behlül Bâ-Küdegân Der-Şehr-i Bağdâd	3340-3416	77
'İbret	3417-3429	13
(70) Hikâyet-i 'Âbid	3430-3458	29
(71) Hikâyet-i Merd-i Râh	3459-3471	13
'İbret	3472-3480	9
(72) Hikâyet-i Ḥasan-ı Başrî ve Ḥabîb-i 'Acemî	3481-3493	13
'İbret	3494-3508	15
(73) Hikâyet-i Bâ-Yezîd-i Beşâmî Bâ-Merd-i Kallâş	3509-3530	22
'İbret	3531-3544	14
(74) Hikâyet-i İbnü'l-Mübârek Bâ-Ġulâm-ı Hindü	3545-3558	14
'İbret	3559-3565	7
Maḳāle-i Çârüm Pâdişahuñ Dördüncü Oğlu Gelüp 'Arz-ı Ḥâl Kılduğıdır	3566-3575	10
Cevâb-ı Peder	3576-3578	3
(75) Hikâyet-i İskender-i Zü'l-Ḳarneyn	3579-3609	31
'İbret	3610-3620	11
(76) Hikâyet-i Ḥariş	3621-3670	50
'İbret	3671-3682	12

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
(77) Hikâyet-i Büzürcmihr Bâ-Nüşirevân	3683–3715	33
‘İbret	3716–3722	7
(78) Hikâyet-i Murğ-ı Şâmî	3723–3741	19
‘İbret	3742–3756	15
(79) Hikâyet-i Şa’ve	3757–3788	32
‘İbret	3789–3793	5
(80) Hikâyet-i Zenbûr Bâ-Mûr	3794–3814	21
‘İbret	3815–3826	12
(81) Hikâyet-i Resûl-illâh Şalla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem (Habeşli Cariyenin Yükünü Taşımaya)	3827–3856	30
‘İbret	3857–3880	24
(82) Hikâyet-i Fazl-ı Rebî’	3881–3901	21
‘İbret	3902–3911	10
Püserüñ Pedere Yine Âb-ı Hâyâtdan Su’âl İtdügidür	3912–3914	3
(83) Cevâb-ı Peder (İskender’in Ölümü)	3915–3965	51
‘İbret	3966–3984	19
(84) Hikâyet-i Dîvâne (Tufan Kopmasını İstemesi)	3985–4002	18
‘İbret	4003–4011	9
(85) Hikâyet-i Cîvân-ı Gâzûr Bâ-Pîr-i ‘Âşık	4012–4037	26
‘İbret	4038–4044	7
(86) Hikâyet-i Mecnûn (Leyla’nın Güzelliğini Gören Kadın)	4045–4060	16
‘İbret	4061–4068	8
(87) Hikâyet-i Rübâh	4069–4097	29
‘İbret	4098–4108	11
(88) Hikâyet-i Muḥammed Bin ‘İsâ	4109–4125	17
‘İbret	4126–4137	12
Maḳâle-i Pençüm Beşinci Ferzend	4138–4143	6
Cevâb-ı Peder	4144–4152	9
(89) Hikâyet-i Sulṭân Maḥmûd (Mülk Yemeği)	4153–4167	15
‘İbret	4168–4190	23
(90) Hikâyet-i Sulṭân Maḥmûd (Adaşı Fakir Mahmud)	4191–4211	21
‘İbret	4212–4222	11
(91) Hikâyet-i İbrâhîm-i Edhem Bâ-Hıızr ‘Aleyhi’s-Selâm	4223–4255	33
‘İbret	4256–4262	7
(92) Hikâyet-i Sulṭân Maḥmûd Bâ-Pîre Zen (Değirmene Giden Yaşlı Kadın)	4263–4279	17
‘İbret	4280–4284	5
(93) Hikâyet-i Ferzend-i Hârûnu’r-Reşîd Ez-Zübeyde	4285–4405	121
‘İbret	4406–4420	15
(94) Hikâyet-i Hârûnu’r-Reşîd (Kendisine “Kederli Harun” Diye Hitap Eden Behlûl)	4421–4453	33
‘İbret	4454–4472	19
(95) Hikâyet-i Süleymân ‘Alâ-Nebîyyinâ ve ‘Aleyhi’s-Selâm (Çürümüş İnsandan Arınmış Bir Avuç Toprak)	4473–4488	16
‘İbret	4489–4499	11
(96) Hikâyet-i Merd-i Şâhîb-Keşf	4500–4507	8
‘İbret	4508–4522	15
(97) Hikâyet-i Dîvâne (Âlemi Çocukların Yazı Tahtasına Benzetmesi)	4523–4530	8
‘İbret	4531–4540	10

Bölüm veya Hikâye Başlığı	Beyit Nu.	Beyit
(98) Hikâyet-i 'Arûs-ı Fâtıma Rağıya'llâhu 'Anhâ	4541-4568	28
'İbret	4569-4586	18
Makâle-i Şeşüm Pâdişâhu'nı Altıncı Oğlu Gelüp 'Arz-ı Merâm Kılduğudur	4587-4591	5
Cevâb-ı Peder	4592-4602	11
(99) Hikâyet-i Ebû Bekr-i Varrâk	4603-4610	8
'İbret	4611-4618	8
(100) Hikâyet-i Süfyân-ı Sevrî	4619-4638	20
'İbret	4639-4652	14
(101) Hikâyet-i Pîr-i Yahûdî ki Be-'Avn-i Hâk Müslim-Şüde Kaşîde Meşnevî	4653-4737 4671-4679 4680-4737	85
'İbret	4738-4745	8
Münâcât	4746-4768	23
Hâtîme-i Kitâb-ı İştîyâk Hikâyet-i Şemsü'd-dîn-i Mü'ellif-i İn Evrâk	4769-4874	106
Faşl	4875-4890	16

Hikâyeler Üzerine Genel Bir Değerlendirme:

İbret-nümâ, İlâhî-nâme²⁷ gibi altı esas bölümden (makâle) oluşan bir çerçeve hikâyedir. Bu hikâyede, ömrünün son anlarını ibadetle geçirmek niyetiyle tahtı altı oğlundan birine bırakmak isteyen bir padişah anlatılır. Padişah, hepsi de iyi yetişmiş oğullarının “gönüllerinde yatan aslan”ı tespit ederek içlerinden en uygun olanını yerine geçirmek ister. Oğullarıyla birer birer görüşerek âlemde en çok neyi istediklerini kendisine söylemelerini emreder. Birinci oğul periler şahının kızıyla evlenmek, ikinci oğul Babil'e gidip sihir ilminde üstad olmak, üçüncü oğul Cem'in her şeyi gösteren kadehine sahip olmak, dördüncü oğul âb-ı hayatı bulmak, beşinci oğul Hz. Süleyman'ın yüzüğünü elde etmek ve altıncı oğul da kimyâ ilmini öğrenmek istemektedir. Yirmi iki makaleden oluşan İlâhî-nâme de esasında her bir oğulla ilgili bu altı bölümden müteşekkildir.²⁸

Mesnevi, en küçüğü altı (32, 45)²⁹, en hacimli de dört yüz otuz bir (1) beyitten ibaret 101 hikâye ve birle ve otuz yedi beyit arasında değişen hacimleriyle 95 “ibret”ten³⁰ oluşur. Şemseddîn-i Sivâsî İbret-nümâ'nın hâtîme kısmında üç farklı yerde İlâhî-nâme'den 100 hikâye aldığını belirtmektedir:

²⁷ Doktora tezimizde İbret-nümâ ile İlâhî-nâme şekil ve muhteva yönleriyle karşılaştırılmıştır. Makale hacmini aşacağından bu karşılaştırma başka bir çalışma konusu edilecektir.

²⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, İlâhîname, 2. bs. İstanbul 1992, s. XII; Ahmet Sevgi, “İlâhî-nâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C.22, s. 70; Helmuth Ritter, “Attâr” *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1970, C. 2, 7-12. ; M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 95-98.

²⁹ Parantez içerisindeki rakamlar hikâye numaralarını göstermektedir.

³⁰ Rakama, 1. hikâyenin sonundaki Hışşe ez-Kışşa bölümü de dâhildir.

Yüz urdum pes aña yüz dürcin aldum
Ki dürci cerd idüben dercin aldum (4840)

Çü dükkānı bezetdüm yüz tabaqla
Müzeyyen eyledüm zerrīn varaqla (4848)

Çıkardum şad hikāyet zübdesinden
Ki ya'nī lübbin aldum ḥabbesinden (4852)

Müellif vezin gereği veya daha “şâirâne” olduğu için veya tahmin edemediğimiz başka sebeplerden dolayı 100 hikâye demiş olsa da eserin “Tertibi” kısmında verdiğimiz parantez içi numaralardan da anlaşılacağı üzere İlâhî-nâme’den alınan hikâye sayısı 101’dir. Hikâyelerin 98’i benzer de olsa özel başlıklar altında yer alır, üç hikâye (19, 50, 83) “Cevâb-ı Peder” kısmında herhangi bir başlık belirtilmeden geçmektedir. Hikâyeler arasındaki geçiş çoğu zaman “ibret”in son cümleleriyle gerçekleştirilir.

Çü zenden kemsin olma hîzden kem
İşit bu kışsa[y]ı va'llāhu a'lem (1024)

beytinden sonra “Hikāyet-i Seyyid ü Dānişmend ü Muḥanneş Der-Ḥabs-i Küf-fār” hikâyesine geçilir.

Muḥanneşden bu yolda ger kem iseñ
Karıncadan kem olma ger er iseñ

İşit bu kışsa[y]ı cem' eyle ḥāṭır
Olasın tā bu yolda merd-i şāṭır (1055,1056)

beyitlerinin ardından “Hikāyet-i Süleymān Nebī 'Aleyhi's-Selām Ol Mūr ile Ki İni Öñinde Depeyi Taşımağa 'Azm İtmişdi” hikâyesi yer alır.

'Aceb yoldur reh-i 'uşşāk-ı beste
Ki şīri mūr ile eyler şikeste (1095)

beytiyle “Hikāyet-i Emīrū'l-Mü'minīn Şīr-i Ḥudā 'Aliyyü'l-Murtezā Kerrema'llāhu Vecheh Bā-Mūr-ı Şikeste-Pā” hikâyesine başlanır.

Hikâyelerin bölümlere dağılımı hususunda eşitlik yoktur. Makaleler ilerledikçe hem hikâye hem de beyit sayısı düşer. İkinci makalenin birinciden daha fazla hikâye ihtiva etmesi biraz önce belirtilen hususa ters düşer gibi görünse de beyit sayısı yönünden yine ilk makale üstündür. Bu durum aşağıdaki tabloda tüm detaylarıyla gösterilmektedir.

Makale	Geçtiği Beyitler	Hikâye Sayısı	Beyit Sayısı
1. Oğula Nasihat (Periler Şahının Kızı)	421–1856	22	1436
2. Oğula Nasihat (Sihir)	1857–2935	34	1079
3. Oğula Nasihat (Cem'in Kadehi)	2936–3565	18	630
4. Oğula Nasihat (Âb-ı Hayat)	3566–4137	14	572
5. Oğula Nasihat (Hz. Süleyman'ın Yüzüğü)	4138–4586	10	449
6. Oğula Nasihat (Kimya)	4587–4768	3	182

Şemseddîn'i Sivâsî'nin böyle bir yol izlemesi akla “tercümeden yorulduğu” fikrini getirmektedir. İlâhî-nâme ile karşılaştırıldığında birinci oğula ait makalenin neredeyse tamamının (3 hikâye eksik), ikinci oğula ait makalenin büyük kısmının (16 hikâye eksik) tercüme edildiği görülmektedir. Makaleler ilerledikçe tercüme edilen hikâye sayısı azalmış, altıncı oğula dair makalede hiç tercüme yapılmamış, İlâhî-nâme'nin beşinci oğulla ilgili hikâyelerinden üçü bu kısma alınarak eser tamamlanmıştır. Sivâsî'nin bu davranışı “fâhiş hata” olarak görülmemelidir. Çünkü İlâhî-nâme'deki hikâyelerin büyük bir kısmı konu ve ana fikir bakımından istenilen bölüme alınabilecek özelliktedir. Şehvet, sihir, Cem'in kadehi, âb-ı hayat, Hz. Süleyman'ın yüzüğü, kimyâ ekseninde anlatılsa da hikâyelerin çoğundaki ana fikir; *Her ne kadar çoluk çocuk, güzel eş sahibi olup ihtişamla ve uzunca yaşansa da dünya fânîdir. Sayılı nefesler ilim, irfan, hâlis imanla hakîkî aşka ulaşıp hiçbir canlıyı incitmeden tüketilmelidir* şeklinde belirtilebilir. Hikâyelerin benzer ana fikirler ihtiva etmesi de tercüme edilen hikâye sayısının giderek azalmasına yol açmış olabilir. Çünkü eser, her hikâyenin sonuna birer ibret bölümü eklenmesi tertibiyle düzenlenmiştir ve benzer hikâyelerin ardından gelecek “ibret”lerde Şemsî tekrara düşecek, hep aynı düşünceleri yazmak zorunda kalacaktır.

*İbret-nümâ'*ya seçilen hikâyeleri “fikre dayalı” ve “olaya dayalı” olanlar şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. Fikre dayalı olanların beyit sayısı azdır

ve “Filanca şeyh, filanca meczup günün birinde şöyle demişti.” şeklindeki hikâyeler olarak tanımlanabilirler. Olaya dayalı hikâyeler ise okuyucuyu heyecanlandıran, sonunu merakla bekleten ve genelde uzun soluklu olanlardır. 1, 19, 50, 83, 93 ve 101. hikâyeler mesnevideki olaya dayalı hikâyelerin güzel örnekleridir. Özellikle 1. hikâye 431 beyitten oluşmasıyla kendi başına küçük bir mesnevî olacak hacimdedir. Halk hikâyelerine benzer yapısı ve mutlu sonla bitmesiyle okuyucuyu tatmin etmektedir. İlâhî-nâme ve İbret-nümâ’nın böyle bir hikâyeye başlatılması okuyucunun esere daha başlangıçta bağlanması açısından yerinde bir tercihtir.

Şemseddîn-i Sivâsî’nin eserine seçtiği hikâyelerde “zaman” ve mekân” hakkında ilk belirteceğimiz husus “anonim türlere benzediği”dir. Hikâyeler Bağdad, Mısır, Şam, Basra; Medine gibi şehirlerde geçer. Anonim türlerdeki gibi belirli, kesin bir zaman dilimi belirtilmez. Günün birinde, günlerden bir gün, sabah, akşam, kışın gibi zaman ifadeleri vardır. Eğer hikâyelerde özel isimler geçiyorsa bu isimlerden yola çıkılarak bir şeyler söylenebilir. Fakat bu isimlerden yola çıkarak söylenecek tarihler de kesinlik ifade etmez. Çünkü anonim türlerde gördüğümüz “zamana ve mekâna uyarlanma” incelediğimiz hikâyelerde de söz konusudur. İlâhî-nâme’den tercüme edilirken bile şahısların değiştiği olmuştur. İbret-nümâ’daki 72. hikâye Hasan-ı Basrî ve Habîb-i Acemî arasında cereyan ederken aynı hikâye İlâhî-nâme’de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin arasında geçmektedir. Tercüme esnasında bile bu kadar bariz değişiklikler varken hikâyelerin aslına inildiğinde anlatılan olayın asıl kimler arasında vuku bulduğunu tespit etmek başlı başına bir meseledir. Hatta “gerçek” diye anlatılanlar “uydurma” veya “yakıştırma” da olabilir. İbret-nümâ’nın 6. ve 93. hikâyeleri de “uyarlama” örneği sayılabilirler. 6. hikâyede “ağaç diken yaşlı ile Nuşirevan” anlatılmaktadır. Bu hikâye, ilkokul kitaplarında “yaşlı ve Yıldırım Bayezid” arasında geçer. 93. hikâyede “Sarayda, dış dünyadan soyutlanmış bir hayat geçiren Harunur’r-Reşid’in oğlunun, ölümden haberdar olunca dünya nimetlerini terk etmesi” anlatılmaktadır ve bilindiği gibi bu hikâye de Buddha’nın sarayı terk ediş hikâyesine benzemektedir.³¹ Elbette hikâye geleneğimize göre bunlar da bir kusur değildir. Amaç hikâyeden çok hikâyeden çıkarılacak dersler olduğunda, *Ğarâz İbret ħikâyetdür bahâne* (447b) denilerek maksat

³¹ Prens Gotama’nın çocukluğu eğlence ve oyun içinde geçer. On dokuz yaşına gelince de evlenir. Yirmi dokuz yaşına geldiğinde dört ayrı gezintide gördüklerinden dolayı yüreği hüznle dolar. Bu dört gezilerde sırasıyla beli bükülmüş bir ihtiyar, bitkin bir hasta, matem elbiseleriyle tabut taşıyan bir topluluk ve diğer insanlara benzemeyen bir derviş görür. Ayrıntılar için bk.:Walter Ruben, Eski Metinlere Göre Budizm (Budacılığın Diyalektik Yorumu), hzl. Lütfü Bozkurt, 2. bs., İstanbul 1998, s.86-87.

en başta belli edildiğinde, zaman, mekân ve şahısların zaten hiçbir önemi kalmaz

İbret-nümâ'nın esas kısmında anlatılan 101 hikâye yaklaşık 150 hikâye kahramanı arasında geçmektedir. Bu kahramanlar ve geçtikleri hikâyeler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Hikâyelerde Yer Alanlar	Hikâye Nu.
Âbid	24, 65, 70.
Ağaç Dalı	45.
Âlim	19, 75.
Âlimler Heyeti	77.
Allah	16, 17, 39, 63, 64, 65, 66, 70.
Anne	27.
Arap	1.
Arı	80.
Arkadaş	31.
Ashâb	81, 101.
Askerler / Düşman Askerleri	3, 21, 28, 83, 89, 92.
Ateşperest	28.
Atlı	8.
Atâr	52.
Avcı	87.
Ayaz	49, 53, 55.
Azrâil	30, 76.
Bayezid-i Bestâmî	40, 73.
Behlûl	58, 69, 94.
Bir Kimse	7, 10, 11, 18, 19, 21, 22, 28, 38, 45, 47, 52, 62, 63, 64, 69, 71, 79, 81, 84, 87, 93, 96, 97, 99, 100.
Buğday Satıcısı	81.
Bünyamin	16, 52.
Büzürçmihr	77.
Ca'fer-i Sâdık	29.
Cebrâil	15, 16, 42.
Cellâd	69.
Çocuk(lar), Oğul	1, 13, 14, 20, 69.
Derviş	29, 35.
Devlet Erkânı	1, 55, 57.
Dîv	95.
Dîvâne	32, 40, 44, 46, 60, 61, 84, 97.
Dünya	25.
Ebû Bekr-i Varâk	99.
Ebû Sa'îd	48.
Ebu'l-Fazl Hasan	10.
Ebu'l-Kâsım Hemedânî	26, 37.
Efendi	74.
Ehl-i hâl, Ehl-i temkîn, Ehl-i tevhîd	45, 51, 71.
Ejdehâ	69.
Ekmekçi	23.

Hikâyelerde Yer Alanlar	Hikâye Nu.
Fakih	3, 33.
Fazl-ı Rebî'	82..
Genç	1, 17, 19, 30, 31, 35, 54, 59, 85.
Görevli(ler) / Hâdim(ler)	12, 15, 16, 20, 22, 49, 69, 75, 83, 91.
Habeşli Cariye	81.
Habîb-i Acemî	72.
Hâce Aliyy-i Farmidî	63.
Hâce Zengî	7.
Hakîm-i Tirmidî	50.
Hallâc-ı Mansûr	33.
Hannâs	50.
Hârûnu'r-Reşîd	93, 94.
Hârûnu'r-Reşîd'in Oğlu	93.
Hasan-ı Basrî	72.
Hâtif	1, 41, 60, 68, 83.
Hayâm	96.
Hırslı Adam	76.
Hızır	91.
Hristiyan	13, 40.
Hız. Âdem	50.
Hız. Âişe	67.
Hız. Ali	5.
Hız. Ebu Bekr	98, 101.
Hız. Enes	101.
Hız. Eyüp	42.
Hız. Fâtıma	98, 101.
Hız. Havva	50.
Hız. İbrahim	39.
Hız. İsa	25, 38.
Hız. Muhammed	5, 64, 67, 81, 98, 101.
Hız. Muhammed'in Eşleri	67.
Hız. Mûsâ	65, 70.
Hız. Ömer	98, 101.
Hız. Süleyman	4, 30, 95.
Hız. Üsâme	98.
Hız. Yakub	15.
Hız. Yusuf	15, 16, 43, 52.
İbn-i Mübârek	74.
İbrahim Bin Edhem	11, 91.
İns ü cin	95.
İskender	75, 83.
İskender'in nedîmi	83.
Kadı	1.
Kadın(lar), Yaşlı Kadın	1, 2, 57, 62, 68, 86, 89, 92.
Kallâş	73.
Kardeş(ler)	1, 16.
Karınca	4, 5, 80.
Kasap	80.
Kedi	12.
Keşif Sahibi Adam	96.

Hikâyelerde Yer Alanlar	Hikâye Nu.
Kısrâ	77.
Köle (Siyahî Köle, Hindû Köle)	1, 74.
Köpek	7, 8, 9, 24.
Kör	36.
Kuş (Şam kuşu, yavru kuş, yabancı kuş,)	78,79.
Kûze	95.
Leylâ	18, 34, 47, 86.
Maktûl	69.
Maktûlün Yakınları	69.
Maşûk-ı Tûsî	8.
Mecnun	18, 34, 47, 86.
Melekler	17, 64.
Mîr	83.
Muhammed B. İsâ	88.
Muhannes	3.
Münâdî	1, 23.
Müridler / Muhibler	7, 56.
Nemrud	39.
Nûşîrevân	6, 77.
Oduncu Mahmud	90.
Onlar (Çevredeki İnsanlar)	1, 12, 14, 33, 34, 40, 43, 46, 58, 59, 62, 73, 75, 85, 88, 93, 94.
Padişah	1, 2, 21, 69.
Peri Kızı	19.
Putperest(ler)	37.
Râbia	68.
Rahip	26.
Ruhlar	66.
Selmân	81.
Seyyid	3.
Sofu	9, 20.
Sultan Mahmud	22, 28, 44, 49, 53, 55, 57, 89, 90, 92.
Süfyân-ı Servî	100.
Şakîk-ı Belhî	59.
Şehzade	2.
Şeyh	48, 100.
Şeyh Ebu Sa'îd	9.
Şeyh Gürbegânî	12.
Şeyh Nûrî	36.
Şeyh Şiblî	23, 5.
Şeyh Vâsîfî	61.
Şeytân	50, 51, 52.
Tacir	1.
Tilki	87.
Ulular	52.
Vezir	20, 69.
Yahûdî	101.
Yalancı Şahit	1.
Yaşlı Adam	6, 14, 22, 82, 85, 88.
Yeni Müslüman Olmuş Hristiyan	27.

Hikâyelerde Yer Alanlar	Hikâye Nu.
Zevc	1.
Zevce	1.
Zübeyde	93.
Züleyha	43.

Tablo gözden geçirildiğinde hikâye kahramanlarının daha çok peygamberler, ermiş kişiler ve din büyüklerinden oluştukları görülmektedir. Cenab-ı Hak da peygamberlerine doğrudan veya Cebail vasıtasıyla hitap ederek, diğer kullarına da hâtiften seslenerek hikâyelerde yer almaktadır. Sultan Mahmud, divaneler ve yaşlı insanlar da sık karşılaşılan figürlerdir. Dîvaneler, genellikle Hak aşkıyla kendinden geçmiş, dillerinden ilahî sırlar dökülen şahıslardır. Yaşlılar beden bakımından oldukça güçsüz fakat aklî ve manevî melekeleri gelişmiş kişilerdir. Sultan Mahmud, hikâyelerde başta yanlış yapsa da sonradan doğru yolu bulan, iktidar sahibi, cömert, âdil padişah kimliğindedir.

Tablodan cansız varlıkların ve hayvanların da hikâyelerde geçtiğini tespit etmek mümkündür. Ağaç dalı, arı, dünya, ejdehâ, karınca, kuş, kedi, köpek, tilki ve kûze hikâyelerde çoklukla konuşturularak da yer bulur.

Şeytan, hikâyelerde bildiğimiz özellikleri yanında farklı bir kimliğiyle de ortaya çıkar: Allah'tan başkası önünde baş eğmeyen, Allah'tan gelen kahır da lütfu da hoş gören samimî bir kul. İlâhî-nâme'nin dört nüshasını karşılaştırarak tenkitli neşrini ³² yapan Helmuth Ritter, "İblis, bu hikâyelerde, hakikî âşık-ı sâdık olarak gösteriliyor. Âdem'e secde etmemesinin sebebi, Allah'tan gayrisine secde etmeği istememesidir. O, Allah'ın lânetini, diğer meleklerle arasında bir temayüz nişanesi ve Allah'ın kendisine teveccühünün eseri olarak kabul eder... Yezidîlerin İblis'e gösterdikleri hürmetin aslının da bu tasavvufî telakkî olduğu son zamanlarda anlaşılmıştır" der.³³

Eserde bütün unsurlarıyla bahsedilen din İslâm'dır. Bunun yanında Hristiyanlık, Yahudilik, putperestlik ve ateşperestlikten de çeşitli hususlarıyla söz edilir. Hikâyelerdeki Yahudi ve Hristiyanların çoğu muhtelif vesilelerle İslâm'ı seçerken, ateşperest ve putperest dinleri uğruna ölmeyi göze alırlar ve müellife "Onlar batıl dinleri uğruna canlarıyla oynarken sen Hak dinin için ne yapıyorsun?" sorusunu sormaya fırsat tanırırlar.

Hikâyelerin önemli bir kısmında kahramanlar "tezat" oluşturacak şekilde seçilmiştir: Bağışlayıcı Allah – günahkâr insan, kuvvetli padişah – yaşlı kadın

³² Hellmut Ritter, İlahiname, İstanbul, 1940.

³³ Helmuth Ritter, agm., s. 9.

veya erkek, güçlü insan- zayıf hayvan, şeyh-divane, köle-efendi, âşık-maşuk gibi. Bu zıtlıkla kıssadan hissenin daha kolay alınması sağlanmıştır.

Anlatılan hikâyelerden ve sıralanan ibretlerden pay çıkarması gerekenler başka bir ifade ile hikâyelerin hitap ettiği kitle “erkek” okuyucular gibi görünmektedir. Böyle bir metotta yazma geleneğinin etkisi olduğu söylenebilir. Mesnevide kadına cinsiyetinden dolayı yöneltmiş aşağılayıcı ifadeler yoktur. Aksine eserin en başında, aynı zamanda mesnevinin en uzun hikâyesi olan 1. hikâyede şehveti terk eden, her türlü musibete rağmen namusunu koruyan kadının yüceltilir; 2, 57, 62, 68, 89 ve 92. hikâyelerdeki kadınlar da takdir edilen hatıra bir kısmı “ermiş” sayılabilecek kadınlardır. Zaten müellif, kadın-erkek meselesine cinsiyet ayrımına göre değil “ma’nâ erliğine” göre bakmakta, “ma’nâ” bakımından olgun olana cinsiyet farkı gözetmeksizin “er”dir demektedir:

Bu yol içre şu kim merdânedür ol
Bu şehvetden kamu bîgânedür ol

Şu zen ki şehvetinden ol cüdâdur
Ser-i merdân-ı dergâh-ı Hudâdur (489, 490)

Ko lafz-ı merdi şâhum gözle mâ’nî
Kimüñ ki şabrı var merd oldı ya’nî

Dime bu er durur ya bu dişidür
Kimüñ ki ma’nîsi var ol kişidür

Kamer alur çü nûrını güneşden
Eger tıyduñsa ‘ibret al bu işden

Ne naqs olur mü’enneş olsa hırşid
Müzekkerlik hilâle virmez ümmîd

Niçe zen var cihânda merdüm-i pâk
Aña kırbân ola biñ merd-i nâ-pâk

Ko zenligi bu meydân içre merd ol
Bırağ şehvât-ı nefsi merd-i ferd ol (927-932)

Şu kim şüretde zendür pür-hünerdür
Anı 'avret dime ma'nâda erdür (3001)

Şu zen kim ma'nîsi var tâcı yokdur
O şehdür kimseye muhtâcı yokdur

Hımârına fidâdur niçe destâr
Ne virür issine destâr-ı pür-bâr (3011–3012)

Sonuç olarak müellif, çerçeve hikâyedeki padişahın diliyle, şehvete, uzun ömre, fazla emek sarf etmeden sınırsız bilgi, iktidar ve zenginliğe ulaşmaya hevesli dünya sevdalılarına “Dünya, dibinden tepesine kadar sizin olsa da bir gün öleceksiniz. Geçici dünya yerine kalıcı öteki âleme, Hakk’ın dîdârına tâlip olun. Allah’tan gelen her şeye gönül hoşluğuyla rıza gösterin. Dünyayı ahiretin tarlası bilip, ilim, irfan ve hâlis imanla güzel tohumlar ekin.” demeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.

Vezin

İbret-nüma, aruzun *Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fa’ülün* kalıbıyla nazm edilmiştir. Bu vezin Türkçeye kolay uygulanması sebebiyle Hurşîd-Nâme (Şeyhoğlu Mustafa), Işk-Nâme (Mehmed), Husrev ü Şîrîn (Şeyhî), Çeng-Nâme (Ahmed-i Dâ’î), Cemşîd ü Hurşîd (Cem Sultan) ve Heşt Behişt (Behiştî) gibi mesnevilerimizde de tercih edilmiştir.³⁴

Mesnevinin giriş kısmındaki muhtelif nazım şekillerinde ve son hikâyesindeki kahramanının dilinden söylenen manzumede, aruzun farklı kalıpları da kullanılmıştır. Farklı kalıplar ve geçtikleri beyitler aşağıda gösterilmiştir:

Aruz Kalıbı	Uygulandığı Beyitler
Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün	91–103.
Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün	138–195.
Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün	253–296, 388–420.
Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün	4671–4679.

Şemsî Türkçeyi aruza uygulamakta oldukça başarılıdır. Mesnevide yalnızca bir beyitte vezinde problem vardır:

³⁴ Emine Yeniterzi, Behiştî’nin Heşt Behişt Mesnevîsi, İstanbul 2001, s. 84.

Fe 'ilātün Fe 'ilātün Fe 'ilātün Fe 'ilün

Derdüñ ey 'âlem tabîbi baña dermân olsun³⁵
Vireyin varumı tek mürde dile cân olsun (4671)

İbret-nümâ'daki başlıca aruz kusurları imâle, zihaf ve hece düşmesidir. Zihaf ve hece düşmesi nispet i'lerinde ve ma'nâ (ma'nî), da'vâ (da'vî) gibi kelimelerde yapılır ki bunlar rahatsız edici değildir. "Ki" bağlacından sonra ünlüyle başlayan bir kelime geldiği durumlardaki ve ne için (n'îçün), ne olur (n'olur), ne idelüm (n'idelüm) gibi "ne" ile yapılan, günümüzde de "birleşik kelime" gibi kullanılan yerlerdeki ünlü (hece) düşmeleri yadırganmaz. Bunun yanında, İbret-nümâ'da vezni kurtarmaktan öte işlevi olmayan hece düşmeleri de mevcuttur. Özellikle "ile" bağlacındaki ünlü düşmeleri dikkat çekicidir. Günlük konuşmalar esnasında günümüzde de rastlanılan "bir'ki" şeklindeki telaffuzun dışındaki örnekler eserin akıcılığını bozar niteliktedir. Aşağıda konuyla ilgili birkaç örnek verilmiştir:

Saña düşer **m'idi** olduñ sitemkâr
N'îçün bir nâme göndermedüñ ey yâr (1436)

İşitdün yidi Âdem **bir'ki** dâne
Vedâ' itdi behîst-i câvidâna (2643)

Ki **bir'ki** dirhem et var ola bende
Etüñ mi bite anuñ ile tende (3760)

Beķâyı gözle **sehvetl'olma** haste
Geçüp bu bir nefesden bâķî iste (952)

Didi aķvâli **diñl'ey** şâh-ı firûz
Ki dünki gün gürisneydüm heme-rûz (1826)

Dil-i şâhı Hudâyâ eyle bî-ķayd
Olursa ger **senüñl'olsun** muķayyed (3119)

Çü sen şâh-ı şehîr ü ben Ayâzam
Bunuñl'olsun derüñde imtiyâzum (2848)

³⁵ Mısra da geçen "âlem" kelimesi "dünya" ile değiştirilse vezin düzelir.

Şu demler bulasın ki ‘ömr-i dünyā
Anuñ bir sā’atin’olmaya hem-pā (1849)

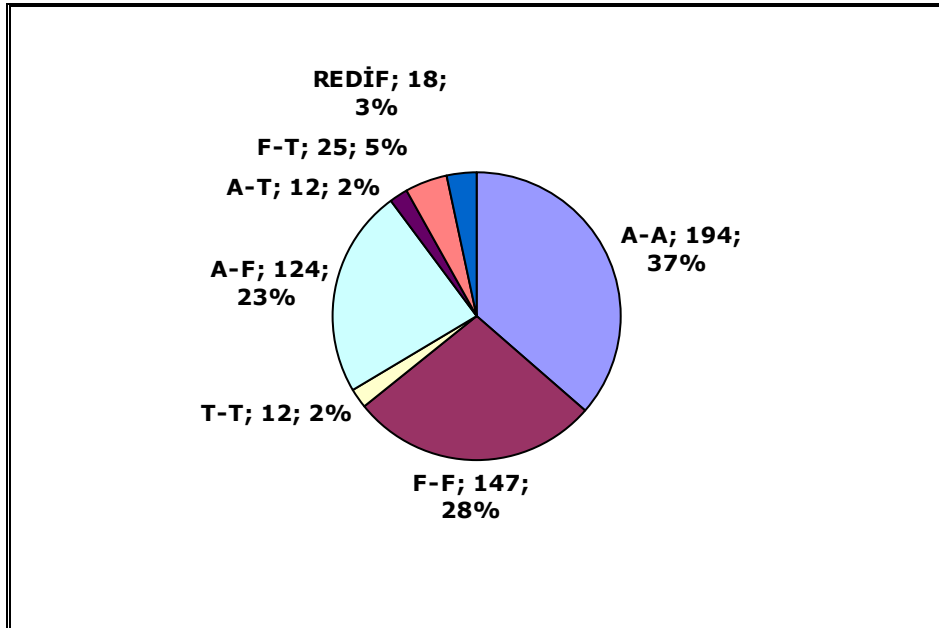
“‘Aql, zıkr, fikr, şükr” gibi kelimeler, vezin için gerekli yerlerde “‘aql, zikir, fikir, şükür” şeklinde okunur. Dilimizin telaffuz hususiyetlerine daha uygun olan bu söyleyiş şekillerini “kusur” olarak değerlendirmek esere haksızlık olacaktır:

İder bir görmede ‘aqlını yağmā
‘Aql gitse ne dīn kalur ne dünyā (1211)

Dili zikrinde vü gönli fikirde
El ayak göz kulağ cümle şükürde (1271)

Kafiye

Eserin kafiyelerine Arapça ve Farsça kelimeler hâkimdir. Kafiyei teşkil eden kelimelerin hangi dilden olduklarının örneklenmesi amacıyla *İbret-nümâ*’nın 1-10, 100-110, 200-210, 300-310... 4800-4810 beyitleri incelenmiş yaklaşık 530 beyit tutan kısmın dillere göre dağılımı grafikte gösterilmiştir. Kafiyein bulunmadığı, âhengin redifle sağlandığı beyitler de “redif” olarak belirtilmiştir.

Kafiyelerin Dillere Göre Dağılımı ³⁶

Grafikte de görüldüğü üzere, kafiye kelimelerinin ikisi de Arapça (A-A) olan beyitler %37, ikisi de Farsça (F-F) olanlar %28, biri Arapça diğeri Farsça (A-F) olanlar %23'lük bir paya sahiptir. Buna göre mesnevinin kafiye kelimeleri %88'lik büyük bir oranla Türkçe harici dillerdendir. Sadece Türkçe kelimelerden oluşan kafiyeler ise %2 gibi küçük bir orandadır. Ancak, %88'i oluşturan, dilimize Arapça ve Farsçadan girmiş bu kelimeler "lûgat" gerektiren, anlaşıl-maz kelimeler de değildirler. İslâm kültür sahasına girişimizle birlikte dilimize katmaya başladığımız, halkımızın günlük hayatta kullandığı, atasözlerimize, deyimlerimize, türkülerimize geçen kelimeler de köken itibarıyla başka diller-den oldukları için bu gruba dâhildir. Aşağıda yer alan örneklerde de bu husu-su görmek mümkündür:

Türkçe kelimelerle yapılmış kafiyeler:

eline / iline	(468)	ucuñdan / gücüñden	(1125)
görmeyince / irmeyince	(742)	gözine / özine	(1177)
ol / yol	(806)	ol / bol	(1202)
karındaş / taş	(808)	başı / taş	(1211)
birbirinden / yirinden	(821)	kapuya / tapuya	(1220)
özini / yüzini	(841)	severdi / iverdi	(1398)
içinden / işinden	(1059)	kığırdı / oturdı	(2985)
ayağın / bağın	(1097)	bilürseñ / kılursañ	(3685)

Türkçe-Arapça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

var olsun / medâr olsun	(253)	Var / ihzâr	(1440)
ķudret yedine / adına	(301)	Mâ-cerâdan / aradan	(1539)
ferâğ ol / ırağ ol	(604)	ferâğı / turağı	(1615)
hâl / al	(715)	anadan / şafâdan	(1704)
teşvîşine / işine	(799)	şahrâ / ara	(1838)
hâcî / acı	(896)	Var / tüccâr	(2940)
yas / nâs	(904)	kimdür / mühimdür	(4503)
Haķda / ayakda	(1325)	nefesden / sesden	(4612)

³⁶ Kısaltmaların açılımı şöyledir: Arapça-Arapça (A-A), Arapça-Farsça (A-F), Arapça-Türkçe (A-T), Farsça-Farsça (F-F), Farsça-Türkçe (F-T), Türkçe-Türkçe (T-T).

Türkçe-Farsça kelimelerle yapılmış kafiyele:

erine / dil-berine	(826)	efgān iderler / kan iderler	(1493)
pāya / aya	(828)	işümdür / cünbişümdür	(1713)
bu / ez-mū	(994)	ayağın / sürāğın	(2803)
kanum / cānum	(1004)	hünerdür / erdür	(3001)
pīrūñ / yirūñ	(1154)	ad / āzād	(3603)
şor / şūr	(1183)	bendesidür / nesidür	(3605)
sürse derinden / yirinden	(1210)	nemek-pāş/taş	4046
āşikāre / yara	(1406)	nīşi vardur / işi vardur	(4458)

Arapça kelimelerle yapılmış kafiyele:

elsün / a'yün	(6)	tevķir / tevķir	(2077)
māhiyyetūñ yok /	(10)	beyān it / 'ayān it	(2400)
mā'iyetūñ yok			
belāyı / mübtelāyı	(37)	mel'ün / meftün	(2775)
icābet aña lāyık / i'ānet aña	(251)	mevcūd / mefķūd	(3124)
layık			
tācir / āķir	(678)	şakīdür / hāfīdür	(3434)
ednādan öğren / a'mādan	(1080)	hicret / keşret	(3506)
öğren			
mu'allel / müdellel	(1465)	hācet / hācālet	(3878)
'ināyet / hābāşet	(1622)	ma'mūr / meşhūr	(4233)

Farsça kelimelerle yapılmış kafiyele:

bār / güftār	(25)	sezādur / revādur	(3376)
haste / şikeste	(369)	bāzār / āzār	(3508)
ferzend-dil-bend	(450)	peçesini / perdesini	(3732)
çālāk / hāk	(1060)	peydā / ferdā	(3823)
handān / giryān	(1075)	zinde / revende	(4226)
nühüfte / perde	(1487)	hāk / pāk	(4477)
heftād / ābād	(3116)	figānuñ / cānuñ	(4561)
kūze / rūze	(3329)	vīrāna düşdi / yābāna düşdi	(4616)

Arapça-Farsça kelimelerle yapılmış kafiyele:

āşār / dīdār	(27)	aķkām / dem	(2977)
giryān / aķzān	(29)	lebden / rabden	(3370)
bālā / müvellā	(300)	hūb / mergūb	(3428)

pül / müşkil	(368)	isnād / ābād	(3828)
şühūduñ / būduñ	(431)	‘irfān / girizān	(4463)
aḥzāna şalduñ / cāna şalduñ	(1433)	gilūmden / menzilūmden	(4484)
bī-cān olupdı / ḥayrān olupdı	(1549)	esrār / ğam-ḥ‘ār	(4617)
müyesser / ez-ber	(2498)	idrāk / nā-pāk	(4633)

Âhengın redifle sağlandığı beyitler:

gözler fe-ḥāşā / diller fe-ḥāşā	(3)	uyanasin / bulasin	(2153)
yirde / yüzinde	(314)	bilmez / girmez	(2224)
tende / felekde	(978)	koşusı / ziyāsı	(3049)
tanışalum / koyalum	(1031)	terbiyyetinde / güninde	(3728)
irmek / ölmek	(1090)	keşfine anuñ / şabrına anuñ	(3889)
erenler / gelenler	(1146)	demde / elde	(3947)
yügrügisin / iyisin	(1182)	semāda / kapuda	(4510)
yirüñ yok / yüzüñ yok	(2087)	imtiḥānı / anı	(4502)

Eserin tamamı göz önünde bulundurulduğunda rediften çok yararlanılmadığı, kafiye kelimelerinin mısra sonlarında herhangi bir Türkçe çekime girmedığı görülür. Kafiye olarak “zengin” ve “tam” kafiye ağırlıktadır. Kafiye oluşturan kelimeler vezinleri aynı kelimelerden seçilmeye çalışılmış ve bunda da başarı sağlanmıştır. Eserde fazla sayıda cinaslı kafiye de mevcut olup birkaç beyit örnek olarak verilmiştir:

İşidüp nāle[y]i gitdi **özinden**
Devesinden inüp şordı **o zenden** (569)

Gehī hırka giyersin gāh **zünnār**
Bu ḥāl ile olursın ehl-i **zü’n-nār** (2082)

Rücū’uñ çünkü āḥirde **añadur**
Bırağ gayrı anuñ nāmın **aña dur** (2429)

Vaṭan iden kimesne **müsterāḥı**
Bulur mı bezm-i şehde **mest-i rāḥı** (3254)

Çü oldum mektebinde tıfl-ı ebced
Bu dem hakk oldu dilden zıkr-ı eb ced (4796)

Dil ve Üslûp

Muhtelif manzum eserleri ve divanıyla binlerce beyit kaleme almış olan Şemseddîn-i Sivâsî, Türkçeye hâkim bir şairdir. Arapça ve Farsçadan geçmiş çok sayıda kelime ihtiva etse de *İbret-nümâ* Türkçe söyleyiş açısından çok başarıdır. Kolay anlaşılır, gösterişten uzak, sade Türkçe, Şemsî'nin sadece bu eserine has değildir. Diğer manzum eserleri de benzer hususiyetler ihtiva eder:

Divan'dan

Hudâvendâ şu âlemde esen yeller seni ister
Ayakları gubâr olmuş tozan yollar seni ister ³⁷

Dildâre gönül vir kim ol hânesini gözler
Zülfine esîr olan dîvânesini gözler ³⁸

Cümle âlem âşinâ arada ben bîgâneym
Her işüm ağyâr ile gör kim aceb dîvâneym ³⁹

Mir'âtü'l-Ahlâk'tan ⁴⁰:

Hâzer kıl kaçreden uzatmağıl zeyl
Bilürsin kaçreden peydâ olur seyl

İkincisi budur gel diñle taqrîr
Günâhın hor göre itmeye tekbîr

Hisâba şaymaya hîç ol günâhı
Nedür bu da diyü itmeye âhı (1163–1165)

³⁷ Recep Toparlı, Şemseddîn Sivâsî Divanı, Sivas 1984, s. 52.

³⁸ Toparlı, age., s. 54.

³⁹ Toparlı, age., s. 87.

⁴⁰ Birgül Toker, "Şemseddîn-i Sivâsî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevisinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi", Selçuk Ü. SBE, Yayınlanmamış DT, Konya 2003.

Menâsikü'l-Huccâc'dan ⁴¹:

Cehli bırak ilm-ile ol âşinâ
Gide zulmet tâ bulasın rûşenâ

Cümle işden pes ehemmiñ ol gerek
İşlemekden bilmegüñ evvel gerek

Diñlegil ey eyleyen azm-i Hicâz
Çünkü hac farz oldu buluñ imtiyâz

İrşâdü'l-Avâm'dan ⁴²

Ne 'ilmi var ne zühdi ne diyânet
Ne hîlmi var ne taqvâ ne emânet

Gözi hâ'indür işi kalb uğrı
Bu hâliyle şanurlar anı toğrı

Düşüp kapulara olmuş dilenci
Velâyet de şatar gör ol yalancı

Mevlid'den ⁴³

Lutf idüp bu bendene iy Rabbenâ
Aç dilümi tâ idem medh u senâ

Âfitâbdan zerresin idem ayân
Ol bahirden katresin idem ayân

Çün anun meddâhı sensin yâ ganî
Nice medh ide anı ben teg denî

⁴¹ Mustafa Toker, "Şemseddin-i Sivasî'nin Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc Adlı Eseri" Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007, Erzurum.

⁴² Hüseyin Akkaya, "Şemseddîn Sivâsî'nin İrşâdü'l-Avâm İsimli Mesnevisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, s. 7.

⁴³ Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.9, S.2, s. 18.

Daha çok ahlâkî eserler yazan ve halka hitap eden Şemseddîn-i Sivâsî'nin sade ve anlaşılır yazması çok tabiidir. Örnek beyitlerde de görüleceği üzere sadeliği sağlamak için Arapça ve Farsça terkiplerden uzak durulmuş, mecbur kalınmadıkça yer verilmemiştir.

İbret-nümâ'da Şemsî sözüne kuvvet katmak için ayet ve hadislerden yararlanmış, atasözleri ve deyimleri de eserine katmıştır. Eserde tespit edilen atasözleri aşağıda belirtilmektedir:

Çü şıgmaz bir gönülde iki dildâr Süpür lâ miknesiyle gitsün ağıyâr	(3051)
Bularuñ gammı birdür iki olmaz Meşeldür bir gönülde iki şıgmaz	(2660)
Eger merd iseñ olma yolda bî-kâr Şunuñ ki kârı yokdur ol yimez bâr	(1157)
Olur üç mübtelâ üç âdem ile Sefer âsân olur çün hem-dem ile	(823)
Meşeldür aç ile söyleşmek olmaz Dağı nâ-dân ile bilişmek olmaz	(1827)
'Arūs oldı gönülde merd-i tâcir Taşavvurdan ziyânın bilmez âhir	(678)
Şecerde olmayaydı bâr-ı rengîn Yimezdi her çobānuñ çüb u sengin	(708)
Şuvanur mı gil ile şems-i pür-nūr Çüvâl içre süñi olur mı mestür	(4663)

“Koyunu kurt ile yer issiyle ağlar.” şeklinde bir söz, atasözü ve deyimlerle ilgili kaynaklarda bulunamamıştır ama aşağıdaki beyitler böyle bir atasözümü-zün olabileceğini akla getirmektedir:

Benüm beñzer mişālüm şol çobāna
 Koyun güdmek için düşer yabāna

Koyunu kurd ile yir bile ol şüm
 Döner issiyle ağlar mişl-i mazlüm (851, 852)

Gelüp ol 'abd-i 'āşī nevḥa eyler
 Yiyüp kurd ile hem issiyle ağlar (622)

Tamamlanışı 16. yüzyılın son çeyreğine tekabül etse de İbret-nümâ, kelime hazinesi ve bazı dil özellikleriyle Eski Anadolu Türkçesi izlerini taşır. Eserde görülen Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Gelecek zaman eki -isar /-iser kullanılır.
2. Emir ikinci teklik şahıs eki -ğıl / -gil kullanılır.
3. Bildirme 1. teklik şahıs eki -van / -ven kullanılır.
4. Zarf fiil ekleri -aldan / -elden; ıca / -icek; -uban / -üben kullanılır.
5. Yardımcı ünlüler genellikle yuvarlaktır. ⁴⁴

Eserden seçilen arkaik kelimeler, kelimelerin anlamları ve geçtikleri beyitler aşağıda gösterilmiştir:

bayık	:	Açık, belli, aşık. (1708, 4847)
birle	:	İle. (247, 262, 318, 917, 1132, 1165, 1198, 1510, 1657, 1678, 1698, 2328, 2770, 2839, 2877, 2887, 2943, 2991, 3201, 3230, 3232, 3235, 3470, 3472, 3683, 3752, 3873, 3914, 3956, 3959, 4071, 4314, 4327, 4506, 4588, 4658, 4854, 4883)
çınrıt-	:	Çınlatmak, ses çıkartmak.. (309)
çuḡal	:	Atın zırhlı örtüsü. (3570)
deg-	:	Ulaşmak; düşmek . (1693, 2895, 4234)
dirgür-	:	Diriltmek, ihya etmek . (581)
dişür-	:	Derlemek, toplamak. (2059, 3250, 3633, 4538)
dök-	:	Bırakmak, terk etmek, atmak . (700, 3035, 3724, 3877, 4533)
döyme-	:	Dayanamamak, katlanamamak. (2736, 2738, 2747, 3207, 4273)
dürüş-	:	Çalışmak, çabalamak. (408, 948, 1154, 1164, 1184, 1855, 1972,

⁴⁴ Toparlı, age., s. 22.

	2127, 2130)
dürt-:	: Sürtmek. (2242)
irgür-	: Ulaştırmak. (288, 324, 587, 595, 718, 1014, 1174, 1198, 1240, 1556, 2248, 2485, 2521, 2752, 2786, 3154, 3436, 3493, 3530, 3535, 4037, 4589, 4638, 4726, 4801)
kop-	: Ayağa kalkmak, haşrolmak . (137,2090, 4596)
oñat	: Mükemmel, layıkıyla. (136, 505, 1715, 3597)
serp-	: (Örtü ve perdeyi) Bir tarafa sıyırmak. (1355, 2018, 4827)
taş	: Dış, dışarı. (599, 808, 2016, 2547, 4582)
taşın-	: Kaymak, sürçmek.. (3046, 4770)
toyla-	: Yedirip içirmek, ziyafet vermek. (4367)
tutuk	: Perde, peçe, duvak (1643)
yap-	: Kapamak, örtmek (392, 2048)
yarıcı	: Yardımcı, şefaathçi (3425)

4890 beyitten oluşan ve tasvirler, tahkiyeler, ibretler ihtiva eden bir eserde söz sanatlarından yararlanılmaması elbette düşünülemez. Şemsî de pek çok söz sanatından yararlanmıştır. Kullanılması kaçınılmaz olan bu söz sanatları yerine, uzun soluklu mesnevîlerde monotonluğu giderme, okuyucunun dikkatini toplama işlevi gören “cinas” ve eserde sık karşılaştığımız “kalb” sanatıyla ilgili örnekler vermeyi uygun görüyoruz. Örnek beyitler, Şemsî’nin Türkçe, Arapça ve Farsçanın inceliklerinden ne derece başarıyla faydalandığını da göstermektedir:

İlâhî mest-i rāh eyle hemîşe
İlâhî müsterāh eyle hemîşe (4803)

Kimüñ kim zahmeti var rahmeti var
Kimüñ kim miñneti var minḥati var (3422)

Ḳadem ḳo dīn yolında itme kibri
Ki kibr ile olur ‘ālemde gebrī (1160)

Seni aldayıyor dünyā-yı ḡaddār
Bırak dīnārı elden deste dīn ār (2123)

Bilürsin devletinüñ āḫiri let
Olur hem rāḫatı ‘ayn-ı cerāḫat (2670)

Didi bānū benüm umma vişālüm
Helālüm var benüm özge helāl um (582)

Şirārı çün şirāra irdi nāruñ
 Yağup ḥāk itdi mecmū‘ın olaruñ (727)

Ba‘īd iken irişdi şaḥn-ı kıurba
 Gidüp bā-i baṭālet irdi ‘ide (4744)

Çü ikbālī dönerse lā-beḳādur
 Şafāsı bī-şafā bī‘se‘l-cezādur (2668)

‘Adāvetden dönüp itdi tevādū‘
 ‘İnād ehli iken itdi tevāzu‘ (4742)

Huşūşā şāhumuz Sulṭān Murādı⁴⁵
Medār itdi keremden bize Hādī (200)

Vücūduñdan dü cevdür çün ki ḥāşıl
 Dü cevle kim ola dergāha vāşıl (4790)

Çü ‘aybı bey’ idüp oldum ḥaberdār
 Şu sūd itdüm ki itmemişdi tüccār (4798)

Dönüp düşmenliginden çeşmi nem şüd
 Ğurābü‘l-beyn iken şimdi behim şüd (4743)

Sonuç olarak Şemsî, eserini oluştururken dilin ve aruzun inceliklerinden ustaca faydalanmış, kolay anlaşılır ve sade bir dille düşüncelerini aktarabilmiştir. Şemsî’nin bu başarısında şahsî meziyetleri yanında, Türkçenin 16. asrın sonuna kadar aruzla yazmaya müsait hâle gelmesi de etkili olmuştur. Mesnevî nazım şekliyle yazılan ve geniş kitleleri hedef alan eserlerin “sade dille yazılma” geleneğini de göz ardı etmemek gerekir.

⁴⁵ İbret-nümâ’nın 228–238. beyitleri arasında “Murād” ismini oluşturan harflerden (م - ر - ا - د) müteşekkil farklı kelimelerle padişah methodilir.

Sonuç:

1. Şemseddîn-i Sivâsî 4890 beyitlik İbret-nümâ adlı mesnevisini 984/1576–7 tarihinde Sivas'ta tamamlamıştır.
2. İbret-nümâ, Attâr'ın İlâhî-nâmesi'nden seçilen 101 hikâyenin manzum olarak Türkçeye aktarılması ve hikâyelerin sonuna "ibret" başlıklı kıssadan hisse bölümlerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Mesnevi, İlâhî-name gibi 6 ana bölüm (makale) şeklinde tertip edilmiştir.
3. Şemseddîn-i Sivâsî, İbret-nümâ'da dili ve aruzu başarılı bir şekilde kullanmıştır. Aruzun *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fa'ûlun* kalıbıyla yazılan eser geniş bir kitleye hitap edebilmek için kolay anlaşılır, gösteriştan uzak bir dille kaleme alınmıştır.
4. Eserde anlatılan hikâyelerin çoğunda ana fikir "dünya mülkünün geçiciliği"dir. ©

KAYNAKLAR

- Akkaya, Hüseyin, “Şemseddin Sivâsî”, *Yedi İklim*, C.9, S.66, İstanbul 1995, s. 96–102.
- _____ “Şemseddîn Sivâsî’nin İrşâdü’l-Avâm İsimli Mesnevisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, Sivas 2003, s. 1- 30.
- Aksoy, Hasan, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.9, S.2, Sivas 2005, s. 1–46.
- Alparslan, Ali, “İbretnümâ”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981, C4, s. 336.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *İbretnümâ Mabeynci Fahri Bey’in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968.
- Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, C. 1, Ankara 2000.
- Çapan, Pervin, *Mustafa Safâî Efendi Tezkire-i Safâî (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idi’l-Eş’ar) İnceleme-Metin-İndeks*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Çöm, Erol, *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî’nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, SÜ SBE Yayınlanmamış DT, Konya 2007.
- Ferideddin-i Attar, *İlâhîname*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, 2. bs, İstanbul 1992.
- _____ *İlâhîname II*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB, 2. bs, İstanbul 1996.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, çev. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Kâtib Çelebi, *Keşf-El-Zunun*, MEB, 2. bs, C. 2, İstanbul 1972.
- Kut, Günay, “İbretnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, s.370–371.
- Öğreten, Ahmet, *Mustafa Kesbî İbret-nümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Ritter, Hellmut *İlahi-name Die Gespräche Des Königs Mit Seinen Sechs Söhnen Eine Mystische Dichtung von Farîdaddîn ‘Attâr*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- _____ “Attâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, C. 2, İstanbul 1970, s. 7-12.
- Ruben, Walter, *Eski Metinlere Göre Budizm (Budacılığın Diyalektik Yorumu)*, hzl. Lütüf Bozkurt, Okyanus Yayıncılık, 2. bs, İstanbul 1998.
- Sevgi, Ahmet, “İlâhî-nâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 70.
- Şahinoğlu, M.Nazif, “Attâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 95–98.
- Şemseddîn-i Sivâsî *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., Nu. 3623/2.
- _____ *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., Nu. 1038.
- _____ *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp., H. Şemsi – F. Güneren Böl., Nu. 16.
- _____ *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp., H. Şemsi – F. Güneren Böl., Nu. 17.

- _____ *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Böl., Nu. 248.
- _____ *İbret-nümâ*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Böl., Nu. 498.
- _____ *İbret-nümâ*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Nu. 3315.
- _____ *İbret-nümâ*, Atatürk Ü. Ktp., Agah Sırrı Levend Kitapları Nu. 146.
- _____ *İbret-nümâ*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., Muzaffer Ozak Kitapları Nu. 1373.
- _____ *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, Tevfik Efendi Matbaası, İstanbul 1291 (1874).
- Toker, Birgül, *Şemseddin-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevisinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, SÜ SBE, Yayınlanmamış DT, Konya 2003.
- Toker, Mustafa, "Şemseddin-i Sivasî'nin Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc Adlı Eseri" *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007, Erzurum.
- Toparlı, Recep, *Şemseddîn Sivâsî Divanı*, Gurbet Yayınları, Sivas 1984.
- Tuman, M. Nail, *Tuhfe-i Na'ilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, hzl., Cemal Kurnaz – Mustafa Tatçcı, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- Ünver, İsmail, "Şemseddin Ahmed Sivasî", *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 30, Ankara 1981, s. 251.
- Yeniterzi, Emine, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.